

VI. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.121

Кіцен Н.В.,
канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінальної юстиції
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

СТОРОНА ЗАХИСТУ В СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ У ПЕРШІЙ ІНСТАНЦІЇ

Статтю присвячено теоретичним аспектам вивчення, дослідження та правовий аналіз сторони захисту в судовому провадженні у першій інстанції. Основу якої становить сукупність методів і прийомів пізнання, що застосовуються в сучасній правовій науці. З урахуванням специфіки цілей, задач, об'єкта та предмета для повного розкриття змісту її теми використовувалися загальний діалектичний метод пізнання об'єктивного світу, а також спеціальні методи (історико-правовий, порівняльно-правовий, статистичний, системно-структурний, моделювання, узагальнення).

Ключові слова: кримінальне судочинство, законний представник, захисник, підозрюваний, обвинувачений.

Статья посвящена теоретическим аспектам изучения, исследования и правовой анализ стороны защиты в судебном производстве в первой инстанции. Основу которой составляет совокупность методов и приемов познания, применяемые в современной правовой науке. С учетом специфики целей, задач, объекта и предмета для полного раскрытия содержания ее темы использовались общий диалектический метод познания объективного мира, а также специальные методы (историко-

правовой, сравнительно-правовой, статистический, системно-структурный, моделирование, обобщение).

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, законный представитель, защитник, подозреваемый, обвиняемый.

The article is devoted to theoretical aspects of studying, research and legal analysis of the aspect of protection in the court proceedings in the first instance. The basis of which is a set of methods and techniques of knowledge used in modern legal science. Taking into account the specifics of goals, tasks, objects and objects for the full disclosure of the content of its theme, we used the general dialectical method of knowing the objective world, as well as special methods (historical-legal, comparative-legal, statistical, system-structural, modeling, generalization)

Key words: criminal justice, legal representative, defender, suspect, accused.

Постановка проблеми. Сучасні євроінтеграційні амбіції України засвідчують її прагнення сформувати власну національну правову систему відповідно до найвищих міжнародних стандартів, які передбачають не просто декларування основоположних прав людини і громадянина, а й функціонування дієвих механізмів забезпечення їхньої повноцінної реалізації в усіх галузях суспільного життя. Особливу значущість цей аспект набуває у сфері кримінального судочинства, досягнення цілей якого, безумовно, пов'язане зі застосуванням широкого спектру правообмежувальних заходів.

Майже сімдесят років вітчизняне кримінальне судочинство функціонувало на основі радянської правової ідеології із верховенством публічних інтересів над особистими, тотальним домінуванням сторони обвинувачення у встановленні обставин кримінального провадження та відведенням другорядної ролі стороні захисту у цьому процесі, із обмеженням останньої у правових засобах відстоювання своєї позиції. Такі «постулати» активно культивувалися у кримінальній процесуальній науці, усталилися в судово-слідчій практиці, а після здобуття Україною незалежності тривалий час

були тим рудиментарним спадком радянського минулого, який гальмував процес реформування системи кримінального судочинства.

Набрання чинності 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України, безумовно, стало суттєвим поступом до утвердження демократичних засад здійснення кримінального провадження. Відтак були чітко окреслені пріоритети захисту прав учасників кримінального провадження, удосконалені відносини між сторонами кримінального провадження і судом, запроваджені реальні елементи змагальності, розширені можливості захисту від підозри та обвинувачення. Однак стверджувати, що нині здійснення кримінального провадження в Україні повною мірою відповідає сучасним уявленням про змагальність процесу на всіх його стадіях, було б недоречно. Однією з важливих проблем у цьому контексті є забезпечення умов для ефективної діяльності захисника із відстоювання інтересів підозрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування та судового провадження.

Аналіз дослідження даної роботи. Питання реалізації функції захисту в кримінальному провадженні завжди становили науковий інтерес для вітчизняних дослідників. Вагомий вклад у розробку відповідної проблематики зробили Ю. П. Аленін, А. М. Бірюкова, Т. В. Варфоломеєва, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, О. М. Гумін, А. Я. Дубинський, Я. П. Зейкан, О. В. Капліна, В. С. Кузьмічов, О. П. Кучинська, О. М. Ларін, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, В. М. Тертишник, Ю. І. Стецовський, Л. Д. Удалова, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська. Окремі аспекти процесуальної діяльності захисника на різних стадіях кримінального процесу були предметом спеціальних досліджень В. Г. Андрусіва, Н. В. Борзих, Т. В. Корчевої, П. В. Кучевського, С. Л. Савицького, Н. М. Обрізан, А. М. Титова, Р. А. Чайки. Така посилена увага науковців-

процесуалістів до питань здійснення захисту лише засвідчує значущість цього інституту в кримінальному провадженні.

Метою статті є отримання нових результатів у вигляді наукових висновків щодо вирішення теоретичних і практичних питань, пов'язаних із участю сторони захисту в судовому провадженні в першій інстанції.

Виклад основного матеріалу. Термін «сторона» отримав своє законодавче закріплення та роз'яснення лише у новому КПК України, хоча в науці кримінального процесу вчені оперували поняттям «сторони» ще за часів судово-правової реформи 1864 р. За радянських часів термін «сторона» найчастіше пов'язувався з цивільним процесуальним правом, в якому сторони розглядалися як суб'єкти спірних матеріально-правових відносин. У кримінальній процесуальній літературі висловлювалася точка зору, що задля того, щоб уникнути зайвих непорозумінь через вживання неясної термінології, слід відмовитися від терміна «сторони», який доречний тільки в цивільному процесі.

Сторона захисту – це передбачені КПК України учасники кримінального провадження, діяльність яких об'єднана спільною метою та функціональною спрямованістю на спростування підозри та обвинувачення, встановлення невинуватості або меншої винуватості підозрюваного, обвинуваченого, обставин, що пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність або є підставами для закриття кримінального провадження, звільнення особи від кримінальної відповідальності або покарання.

Проведене узагальнення дає підстави виокремити наступні основні ознаки саме сторони захисту: 1) нормативне закріплення її суб'єктного складу; 2) здійснення всіма суб'єктами єдиної процесуальної функції захисту; 3) набуття процесуального статусу після повідомлення особі про підозру (за виключенням випадків, передбачених КПК України) або залучення до участі у кримінальному провадженні; 4) наявність кореляційного зв'язку із функцією обвинувачення; 5) використання наданих законом прав відповідно до процесуального статусу на власний розсуд; 6) наявність

власного інтересу у кримінальному провадженні; 7) рівність процесуальних прав зі стороною обвинувачення під час судового провадження; 8) юридична заінтересованість у результатах кримінального провадження, що для підозрюваного та обвинуваченого має особистий характер; 9) наявність матеріально-правових та процесуальних наслідків набрання законної сили підсумкового процесуального рішення по справі, які представники захисту несуть особисто.

Функція захисту як одна з основних функцій кримінального провадження є багатоаспектною діяльністю, яка виражається в захисті від обвинувачення, захисті прав та охоронюваних законом інтересів обвинуваченого, наданні йому юридичної допомоги у кримінальному провадженні, запереченні проти цивільного позову.

Суб'єктами захисту в кримінальному провадженні є особи, учасники кримінального провадження, зараховані кримінально-процесуальним законом до сторони захисту, які наділені процесуальними правами та обов'язками й виконують у зв'язку з цим процесуальну функцію захисту. Усі суб'єкти захисту в кримінальному провадженні, залежно від порядку залучення у кримінальне провадження, специфіки процесуального статусу, можна поділити на три групи.

Процесуальні гарантії забезпечення прав сторони захисту кримінального провадження становлять собою різні за своїм конкретним змістом засоби і в сукупності своїй забезпечують учасникам кримінального провадження, що відносяться до неї, можливість реалізувати надані їм права. Новий КПК України встановив не тільки гарантії прав учасників кримінального провадження зі сторони захисту, а й процесуальний механізм, що забезпечує реалізацію цих гарантій. Цей механізм містить у собі всю систему процесуальних норм, які спрямовані на досягнення завдань кримінального провадження.

Аналіз міжнародно-правових документів, узагальнення практики ЄСПЛ дозволив поділити міжнародно-правові стандарти, що сформувалися для сприяння реалізації права на захист, на наступні групи: 1) стандарти, які покликані для сприяння ефективності здійснення захисту безпосередньо самим

обвинуваченим; 2) стандарти, які допомагають здійсненню ефективного захисту захисником; 3) стандарти, які розроблені для ефективного захисту, який здійснюється стороною захисту (коли захист здійснюється спільно обвинуваченим та захисником); 4) стандарти, що містять вимоги до держави або її органів та покладають на них обов'язки забезпечити можливість здійснення ефективного захисту.

Процесуальні права і обов'язки сторін утворюють певні групи повноважень, які є елементами системи кримінально-процесуальних повноважень сторін. Мета названої системи полягає не тільки в забезпеченні сторонами їх процесуальних функцій, а й в досягненні завдань кримінального провадження в цілому. Тому конкретизація закріплення системи кримінально-процесуальних повноважень сторін в КПК в значній мірі забезпечить правильність їх практичного застосування.

Значення захисної промови пояснюється тим, що в ній захисник підсумовує виконану в ході судового розгляду роботу та висловлює свою думку з приводу питань, які суду слід вирішувати в нарадчій кімнаті. І, безсумнівно, основна частина промови захисника – аналіз зібраних по справі доказів. Всі твердження та доводи, наведені захисником у своїй промові, повинні бути підготовлені у процесі його участі в дослідженні доказів протягом усього кримінального провадження і, головне, у судовому розгляді. Якщо в ході досудового розслідування та в судовому розгляді захисник не вжив усього необхідного, щоб спростувати докази обвинувачення або хоча б поставити їх під сумнів, а також підтвердити свої доводи, та спробує зробити це тільки в дебатах сторін, тобто компенсувати відсутність фактичних даних красномовством, його виступ, як правило, не дасть бажаних результатів.

Вважаємо за необхідне закріпити у КПК України положення, згідно з яким передбачити право обвинуваченого повернутися в залу судового засідання до початку судових дебатів. У разі його видалення під час судових дебатів закріпити його право повернутися до зали судового засідання для вимовлення останнього слова, адже у своєму виступі обвинувачений може повідомити про нові обставини, що мають

важливе значення для кримінального провадження, у зв'язку з чим суд за своєю ініціативою або за клопотанням учасників судового провадження відновлює з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірку їх доказами, після завершення яких суд відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин і надає останнє слово обвинуваченому.

На нашу думку, для забезпечення змагальності та рівноправності сторін законом необхідно передбачити обов'язкове вручення копії кінцевого рішення суду (вироку та ухвали про застосування чи незастосування примусових заходів медичного або виховного характеру) всім учасникам із боку захисту (захиснику, законному представнику, а також у разі їх присутності під час судового розгляду особам, щодо яких застосовуються примусові заходи медичного чи виховного характеру).

Із метою вдосконалення чинного КПК України запропоновано внести зміни та доповнення до: ч. 1 ст. 34 щодо поширення правила про передачу справи до іншого суду, який найбільш територіально наближений до суду, що не може здійснювати правосуддя; ч. 3 ст. 349 стосовно визначення обсягу і порядку дослідження доказів під час судового провадження у першій інстанції; ст. 351 щодо можливості зняття за протестом сторони питання обвинуваченому, а також стосовно надання потерпілому, цивільному позивачу та цивільному відповідачу права ставити питання обвинуваченому та свідкам лише по тих епізодах злочинної діяльності обвинуваченого (обвинувачених), які безпосередньо стосуються інтересів вищевказаних учасників; ч. 6 ст. 352 щодо права обвинуваченого допитувати свідка незалежно від участі захисника; ст. 351, 352 щодо заборони головуючому під час судового провадження знімати запитання обвинуваченому, свідку та потерпілому без заявлення відповідного протесту сторони кримінального провадження.

Висновки. На підставі узагальнення прецедентної практики ЄСПЛ зроблено висновок, що в цілому більшість міжнародно-правових стандартів ефективного захисту вже імплементована в норми чинного кримінального процесуального

законодавства. Разом із тим ще є резерви для вдосконалення, оскільки існують стандарти, що не знайшли свого закріплення в КПК України: вручення обвинуваченому у перекладі його рідною мовою або іншою мовою, якою він володіє, принаймні тих процесуальних документів, під якими він ставить свій підпис; надання можливості вільного вибору захисника, у тому числі у випадках його залучення за призначенням; покладення на державу відповідальності за забезпечення реального (не ілюзорного) захисту підозрюваного, обвинуваченого, оскільки саме по собі його призначення не забезпечує надання ефективної правової допомоги.

Виходячи з функціональної спрямованості діяльності та відповідності процесуального статусу запропонованим ознакам сторони захисту, можна зробити висновок, що юридична особа, щодо якої здійснюється провадження, повинна бути віднесена до сторони захисту. Захист її інтересів має здійснювати представник, яким, на наш погляд, не може бути керівник чи інша уповноважена особа, яким повідомлено про підозру у вчиненні злочину, передбаченого ст. 963 КК України.

Література:

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]: Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
5. Концепція судово-правової реформи в Україні від 28 квітня 1992 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2296-12>.
6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III [Електронний ресурс]: Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]: Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

8. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 27, ст.282

УДК 343.133

Котюк І.,

доктор юрид. наук, професор,
професор кафедри теорії права та держави
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Котюк О.,

канд. юрид. наук,
асистент кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОМІРНОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ ТА ДІЙ

Стаття присвячена дослідженню умов функціонування засади верховенства права, що означає верховенство прав людини, які в законі можуть бути й не відображені, а за наявності неправового закону, можуть ним і заперечуватись, засада законності, що була традиційним орієнтиром при оцінці рішень і дій уповноважених органів та осіб, виявляється лише вимогою формально-правового характеру, а тому надійним засобом забезпечення верховенства права не є, що зумовлює необхідність орієнтуватися на засаду правомірності їхніх рішень